

Kazinczy és Bölöni Farkas Sándor.¹⁾

Kazinczy nyelvet művelő, irodalmat teremtő, írói tábort toborzó működésének képét jellemzően mutatja be az a viszony, amelybe közös eszményeik révén került Bölöni Farkassal. Kazinczy nyelvújítási munkásságát nagyon különbözően ítélték meg nemcsak életében, hanem halála után is. Voltak, akik dicsérték és magasztalták, de olyanok is, akik elégedetlenkedtek és ócsárolták.

Kazinczy ízlést sürgetett, eredeti és fordított munkáiban új és szokatlan szókat és fordulatókat, mondatfűzéseket használt, melyek között sok jó és szükséges szó mellett sok rosszat és szükségtelent is találunk s az esztétikai szempont védelme alatt sok idegenszerűség csúszott be mondatfűzésünkbe, melyek ellen Brassai nagy kedvvel és alapos készüllettel hadakozott.

A magyar nyelv helyzete szánalmasan nyomorú volt abban az időben Erdélyben is, Magyarországon is. Az országgyűlések sürgetik ugyan a magyar nyelv természetes és törvényes állásának elismerését, de azért a főnemesség vagy franciául vagy németül beszél. A köznemesség pedig latinul. Berzsenyi gúnyosan mondja, hogy a nemesi felkelést „de jure latinul kellene exercirozni.“ Kazinczy Kis Jánoshoz örvendező meglepetéssel írja, hogy kis lánya álmában magyarul beszél. Sógorasszonya, gróf Törökné, nem engedi, hogy gyermekei magyarul megtanuljanak, mert nem akar belőlük szolgabíróvá csinálni. Az iskola tanítási nyelve a latin. A hivatalok nyelve szintén, olykor-olykor német is.

Itt Erdélyben teljesen német a magasabb társaság nyelve. Gróf Bánffy György házában csak török a magyar szót. Mikor Kazinczy erdélyi útja alkalmával tiszteleg nála, a gróf elcsodálkozik, hogy lengyel létére olyan jól megtanult magyarul.

¹⁾ Kazinczy halálának, Bölöni Farkas Sándor északamerikai utazásának százéves fordulójára. Forrásom: Váci, Kazinczy levelezése I—XIII. kt.

Csoda-e ilyen állapotok között, ha az ifjúság, melynek a vágyait és forrongásait a még oly szigorú rendőrszellemű kormányzás sem tudta elfojtani, kitörő lelkesedéssel és álmélkodással fogadta Kazinczy nyelvújító törekvéseit. De valamennyi között legnagyobb magasztalással dicséri őt Bölöni Farkas Sándor, aki csak tegnap vetkőzött ki a diákságból. Farkas Sándor, ez a minden reformért, minden nemzeti haladásért égő lelkű ifjú, már diákkorában ott van a Döbrentei Erdélyi Múzeuma olvasói és előfizetőket gyűjtők lelkes sorai között. Sőt nemsokára már mint kezdő író a dolgozó társak között. A Döbrenteinek írott leveleiből kezdi ismerni Kazinczyt, kinek figyelmét Döbrentei hívja fel rá. Mikor aztán Kazinczy első levelét (1815 aug. 29.) megkapja, örömeiben elnémul, tapogatja pulzusát s azt kérdi magától: vajjon nem álmodik-e? És innen számítja életének új korszakát.

Ez az ismeretség majdnem Kazinczy haláláig tartott. De Farkas Sándor, Toldi szerint „megbocsáthatatlan szerénységből“ megsemmisíteni rendelte iratait, levelezését s Kazinczynak hozzáírt leveleiből csak egy néhány maradt fenn.

Nagy kár, mert a fennmaradtak is jellemzően mutatják, hogy milyen szeretettel fogadta a már idős és nagynevű Kazinczy az érdemtelen, ifjú diákot s milyen önzetlen lelkességgel látta el hasznos és üdvös irodalmi tanácsokkal.

Mit szeretett Kazinczy az ismeretlen és érdemtelen ifjú diákban? „Egy igen szép, nemcsak érzésű, hanem izlésű embert és író-t“ fest levele — úgymond Kazinczy — s ezért „ismeretségednek kimondhatatlanul örvendek és veled barátaim előtt kevélykedni fogok“. Mi adott okot neki erre az ítéletre? Egyelőre semmi egyéb nem, csak az, hogy Bölöni Farkas Sándor határtalan magasztalással szólt a nyelvújításról.

Farkas Sándor válasza (1815 okt. 10.) tele van az öröm és elragadtatás, a bámulat és magasztalás szavaival. „Elnémult a vágyott, reszketett örömmön“. Levelének minden sora „szikrát pattantott lelkében“. Eddig az unitárius kollégiumban nevelkedve el volt zárva a világtól s „szebb tónjától“; az egy Schilleren kívül el volt vágva attól, „hogy destinatiojának hódoljon“. De most Kazinczy Daykája kezébe akadt s „lebuktam a megjelent reformátor előtt — írja — mint az Ázsia égő homokján bujdosó lebukik az Idvezítő reliquiái előtt“.

Kazinczy egy meleg szeretettel s üdvös tanácsokkal telt gyö-

nyörű levélben válaszol (1815 okt. 22). Úgy ír, „mintha sok évek oltá ismernék egymást“. Kéri, tekintsen vissza arra az időre, mikor fellépett s látni fogja, mi volt akkor a nyelv s mi most „nekem nem épen kistekintetű fáradozásaim után s által“. „A te ajakaidat, szeretetreméltó ifjú barátom, Isten illette meg, nyelved gyönyörű, képzeleted lángol, csapdos, repked; állj munkának, írj eredeti darabokat. Fordításokra ne ereszkedjél, legalább ne soha másképpen, mint merő gyakorlásul, amit Ciceró is tett . . . De midőn erre kérelek, arra is intelek egyszersmind, hogy origináljaidat ki ne add, vagy ne neved alatt. Később árthatnának fényednek. S amit kieresztesz, nonum prematur in annum . . . Egy-két darabodra ráütheted bélyegedet, hogy nevedet ismerje a hon. Kedves dolog digito monstrarier, kivált ifjú embernek“. Figyelmezteti, hogy tanuljon görögül, hogy Homert, Xenophont olvasgassa. De ne olvasson sokat. „Kevészet, de jót . . . Ne soha a közepszerű írók firkálását. Aki Kotzebüet (így!) örömmel olvasta, az örökre el van veszve. Goethevel ismerkedjél meg és Goethevel és ismét Goethevel. Az én bálványom mindenben ő. S Lessinggel, Klopstockkal, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal. A többinek félve higyj. Goethenek, kibén görög lélek lakik, vaktában. Virit rajta minden. Ő összeköté a férfiúi erőt s az ifjú kor szépségét“.

Farkas Sándor lélkét túláradó örömmel töltötte el ez a levél. „Leveleid kincsek nekem, — írja (1815 nov. 6.) — mint a szent városból hozott vándornak az Idvezítő reliquiája“. Intéseid mindennapi reguláim lesznek. Görögül még nem tud, de épen az idén akar hozzáfogni. Wesselényivel és Gyulaival már angolul tanul. Goethe néhány művét olvasta, de úgy van vele, mint Madame Staël: Goethe olyan, mint egy pompás görög szobor, de mégis csak — kő. Neki Schiller mellett ő hideg genie. Ő csak Schillert imádja, ő az ő istene. Mikor az ő Künstlerét, Carlosát s Moorját olvassa, oly kevélyen néz a poetae minorum gentium felé, mint a nap a többi planétára. Schiller lelke és a természet egyek; prózai írásai a lélek original editioja. „Elöttem benne végződik az emberek és angyalok közötti lánc“. Fordító nem akar lenni. Most örvend, hogy gyermekkorában a Játékszinre kiadott darabjaira nem tette nevét“. A drámára érez hivatást s arra adja életét. Eddigi próbái a drámában „kicsapongások, Schillernek és a természetnek félreértése, Moor Károlynak erős reminiscenciája s egy csodálatos am-

bició, hogy addig nem nyugszom, míg Moorhoz hasonlót nem írok, Abenteuerlicht teremtettek nekem s Döbrentének köszönöm, hogy vagy egy ilyennek kiadásával el nem hirtelenkedtem magam“.

Most éjjel-nappal Shakespearet falja. De eszébe jut, hogy már 20 éves és még semmit sem tett s ez elkeseríti, mert arra gondol, hogy Schiller ebben a korban már sokat tett és híres ember volt. Épen mint Wesselényi, a magyar ifjúság fődisze, aki egy évvel ezelőtt szintén Kazinczynak panaszolja fájdalmas lélekkel, hogy már betöltötte 18-ik esztendejét s még nem tett semmit, valami szép és nagy tettet, minek „emlékezetére szabadabban verhet mejje“.

Aztán arról is tudósítja Kazinczyt, hogy Erdélyben sok ellensége van. „De eljön az idő tán nekünk is valaha, mikor a maradék lebukik sirodnál, lelked lehívja a csillagok mögül háláját rácsókolni. Ne kívánj e népnek hálájára szorulni“, teszi hozzá pesszimista elborulással.

Még ugyanebben a hónapban egy verset küld Kazinczyhoz, melyet a szebeni katonai nevelőintézetben írt, hol német szón vakációzott s szomorúan sohajt fel: miért nem voltak végezeteim olyanok, hogy veled előbb megismerkedjem, hogy ez az epocha előbb kezdődjék életemben?“

Kazinczy kérésére leírja élete eddigi folyását, tanulását, színház iránti szeretetét, fellépését Schiller *Haramiák*-jában, becsukását, e miatti szégyenében bujdosását és kijózanadása után szülőitől nyert bocsánatát. Tervét, hogy szeretne a gárdába lépni, mert „szent hely az“, az akadályokat, hogy katona-fiu és unitárius és végül betegségét, melynek gyógyulásáról e szavakkal értesíti Kazinczyi: „A sír széléről térek meg édes barátom“. Most már egészen Goethének él. Kezdi bánni, hogy félreismerte, ő más irányt adhatott volna neki. Betegsége alatt Wilhelm Meistert olvasta. „Meister nekem nagyon interessans; én is olyan theatromozó voltam egykor“. Aztán gyönyörű az a Tasso! s jól esik neki, hogy nem érti mindenki, de ő igen.

Kazinczyt Bölöni Farkas Sándor rajongó szeretete arra bírta, hogy egy lelkes epigrammát írt hozzá, melyben „nagy merő“-nek nevezte. Ez időben (1816 márc. 6.) írja róla Kiss Jánosnak: „Literaturánk bizonyosan elő fog menni. Erdélyben egy Bölöni Farkas Sándor neveddik annak nagy reményére . . . Verse még rossz, de prózája kimondhatatlanul szép. Nékünk ebben Schillerünk neveke-

dik s úgy hiszem, hogy nem lesz Schiller manqué“. Félévvel később Wesselényihez írja: „Olvastam itt (Dédácson 1816 aug. 12.) gyönyörű levelét. Az gyönyörű, mint mindaz, amit ő ír, mert írása meleg, sőt lángoló“. De már a múlt télen azt írta róla: „Én ennek az igen lelkes ifjunak nagy barátja vagyok s belőle annyit várok, amennyit nem ifjui íróinknak egyikéből is . . . Ha nemzetünknek 10 ilyen ifja volna, literatúránk nagy fényben fogna ragyogni. Meglásd, kedves barátom, mi lesz ebből egy decennium alatt“. Én mindent, mindent várok. Hogy eddig nem teve vagy semmit, vagy nem valami nagyot, az onnan jó, hogy a tokaji bor később lesz ihatóvá, mint a kerti rossz borok. Ha minapi orra bugyogása megölte volna, a halál irtoztató vétket követett volna el a haza ellen“.

Aztán Farkas Sándornak ír. Epigrammjával kezdi: El, el a határig, vagy ne, nagy Merő! Örvend, hogy szereti Goethét. Kivánsz valakit lelni, hogy együtt értsd vele? „Ime, barátom, te vagy az az én egyem, én vagyok az a te egyed. Ezt érzettem én, midőn első levelem hozzád repült“. A nagy korkülönbség mellett is társának mondja s akik ezen mosolyognak, „lássák meg, mi lészesz te egykor, csak el, el a határig! s akkor szóljanak, én csaltam-e meg magamat benned, vagy ők.“

Örül azon, hogy Wesselényi („az én Carlosom“) és édes anyja, meg Döbrentei és Gyulay gróf társaságában él, mert ez a lehető legjobb környezet szelleme fejlődésére. „Kivánhattál-e jobb iskolát?“ Mosolyog Farkas Sándor pesszimista erkölcsi kifakadásán s Tassozhoz hasonlítja. Nem volna jó, ha az tartana, de jó, hogy most így van. Aztán kéri: ne manirozd magadat semmiben és senki után. Légy az, aminek a természet csinált. De ne is makacskodjál egyéb lenni, mint mások. Így az leszesz, aminek lenned illik.“ Egészségügyi tanácsokat ad neki. Keresse a társaságot „szép tónú s lelkes emberek között“. Aztán lovagoljon, szeressen. „Légy görög (Athenit értem, nem Pétervárit vagy Bukarestit). Te úgy is unitárius vagy; az olyan egy lépéssel közelebb áll azokhoz, mint a trinitáriusok“.

Farkas boldog örömmel felel: „még rebeg lelkem az örömtől, melybe leveled, lelkemnek barátja, hoza“. De szive szomorú, mert katonai conscriptus s fél, hogy be kell vonulnia, pedig érzi, hogy nem mangaléta forgatására született. Ir tanítványáról „a 14 éves Kelemen Lajosról, kit Döbrenteinek bemutatott s nagyon szerette

volna, ha ilyen korában annyi lehetett volna, mint ő most. Ha nem tehetne is semmit, legalább ezt ő adja a hazának s talán meg lesz, „hogy Kolozsvárból egy poetai iskola induljon ki“.

Kérdi, hogy erdélyi utazásából lesz-e valami s mint valami titokzatos előérzet szállja meg lelkét a gondolat, hogy ez a meleg barátság közöttük elhülhet: „Ne hülj el tőlem, ha kétségbe nem akarsz ejteni“. Valami titkos, borongó bánat és fájdalom foglalja el egész valóját, melynek maga sem tudja okát adni. Megtudta, hogy nem javasolták a gárdába s ez véggépen leverte: „Kiürült reám nézve a jövődő“.

Amit Bölöni Farkas Sándor mint titkon lappangó gondolatot hordott lelkében, az sajnos nem sokára bekövetkezett. Kazinczy 1816 nyarán két hónapon át beutazta Erdélyt. Személyesen találkozott és megismerkedtek. Ez a találkozás leverőleg hatott rá. Észrevette, hogy ő a műsák társaságára méltatlan. Előbbi tüzét most hiúságnak látja s bosszankodik, hogy előbb nem jött rá. Kéri, ne értse félre, ha azt mondja, „hogy bosszankodtam, miért kell ismét olyannal jönnöm össze, kinek meglátása elébbi hiúságim hozza emlékezetbe“. Aztán az is fáj neki, hogy mást már annyi idős korában (21 éves) megértnek s világot ismerőnek látnak s én még most inconsequens vagyok sokakba, lázzadozó, tántorgó s különös situatiokat csináló“.

Ime az ifjú kor tavaszi áradása, a serdülő kor Sturm és Drangja. Bölöni Farkas Sándor ifjú kora iskolás példája lehet a pályakeresés, a céltalanság, a habozás, a most erre, majd amarra indulás kétségeinek és hányódásainak és annak a szellemi krízisnek, melyen minden tartalmasabb egyéniség a lelki megszületés vajudásain keresztül megy. Addig töpreng, addig termel, hányódik-vetődik egyik gondolattól a másikig, míg a véletlen szeszélye belesodorja a főkormányzók irnoki állásába. Egy olyan állásba, melynek követelményei a lehető legélesebb ellentétben álltak szellemi alkatával.

Kazinczy erdélyi utazása után a sűrű levelezés megritkult közöttük. Bölöni Farkas Sándor csupa restségből hosszú ideig nem válaszol. S mikor rászánja magát, a hosszú hallgatás a szégyen érzésébe ment át. Ez alatt fordítja lányismerősöknek tett ígéret alapján Don Carlost. Két hét alatt készen volt vele. Kazinczy Wesselényihez és Döbrenteihez írt leveleiben panaszolja, hogy Farkas Sándor nem barátja többé a levelezésnek s nem az, aki volt. Farkas

Sándor (1818. nov. 2.) így menti magát: 1815-ben barátsága, levele olyan volt, mint az első szerelem: „Vágytalak téged látni, amily eszdődéssel (!) férfiakat nem vár ifjú. Láttuk egymást s azután magyarázhatatlan máig is előttem elhülésed oka. Irtam, vártam leveled s nem jött... Ekkor dagasztva mellem, felszólt büszkeségem. Minek ezzel a rászorulással odatolni valakinek érzésed s mely letiprott volt a rátalalódót játszani! Érzettem, hogy szivem contojárja van az okoskodás, de büszkeségem szava hatalmasabb volt“.

Ime, az elhülés egyik oka a helytelenül értelmezett büszkeség. Hiszen Kazinczy eddigi magatartásában semmi sem volt olyan, ami Farkas Sándort erre feljogosíthatta volna.

De volt más ok is. Kazinczy ugyanis leírta *erdélyi utazását* s a kéziratot elolvasás végett beküldötte erdélyi barátaihoz. Így olvashatta azt Bölöni Farkas Sándor is, aki arra kérte volt Kazinczyt, hogyha róla is megemlékezik, hagyja ki vallását. Kazinczy ezt nem vette tekintetbe. Sértette Farkas Sándort az is, hogy hogyan írta le Döbrenteivel való megismerkedését, mintha ő koldulta volna munkájának az Erdélyi Muzeumba való felvételét. Bántotta, hogy csüggedezőnek rajzolja s Aranyosrákosi Székely Sándorral egy sorba helyezi. Mert ő „nem pulyalelkű, csüggedező s meg van győződve, hogy olyanok között állott meg keményen, hol sokak csüggedtek volna“.

Kazinczy *erdélyi utazását* több ízben átdolgozta s nyomtatásban megjelent alakja mutatja, hogy Bölöni Farkas Sándor észrevételeit tekintetbe vette, az érzékenyen érintő részeket kihagyta.

Két év múlva (1819 jan. 21.) végre levelet kap Kazinczytól. A régi barátsággal és „elnémító leereszkedéssel“ telt levelet, mely Farkas Sándort „megpirítja“, mert néhol „vigyázatlanul“ fejezte ki magát az iránt, „kinek barátsága megnyerését hajdan a világ dolgai minden óhajlásának eleibe tette“. Beismeri, hogy a két évi szünetnek részben az ő ambíciója s makacssága az oka, de kéri, ne higye őt rossznak, mert az ember hibái olykor csak szavában és elveiben vannak inkább, mint szívében s érzésében. Bocsánatát kéri: „a bocsánat egy elvesztett tulajdon megtalálása. Én még gyermek vagyok, gyarló gyermek s sokszor van vezetésre, intésre szükségem“.

Nem szégyenli, hogy egykor „mint nagy, praetensivus, ideálizáló, sokat elérni hívő gyermek“ írt hozzá. Most már okos és szive

hideg. „Ó miért kell az embernek szive contoájára okosodni meg. Bár még egyszer olyan lehetnék, bár egyszer még!”

Ez már a bucsú hangja az ifjú kor lázadásaitól. Már kilépett a forrongás időszakából s jön a férfikor hideg, okos, józan szava. Jön az ideálokról való lemondás. Jön a való élet reális értékelése. Már megtalálta, amit öt esztendőn át hasztalan keresett. Rájött arra, (1819 jul. 18.) hogy „nem felelhetett meg Kazinczy reményeinek“ s a saját maga magasan szálló vágyainak. De boldog, hogy szeretetével halhat meg. Most sokat betegeskedik s a halál gondolata állandó tanyát üt lelkében. És örvend hogy neve emlékezetében marad Nála, akit minden tiszteltek felett becsült“. Már ismeri kicsinységét s most nem vezeti félre dicsérete. Kazinczy szerető szive többet lát benne, mint ami. „Én lelkem, fejem, talentumomról kicsit tartok, most épen kicsit; de szivemről sokat s hizelkedik nekem, aki azért szeret“. Végtelenül, lelke mélyéig elpirul előtte, mert látja, (1820 jan. 18.) hogy mily magasan áll felette s ő mily homályban mögötte „s leginkább azt, hogy te mely reményt ígértél magadnak felőlem, hogy én mi vagyok s mi *nem lehetek*, — s én semmi sem vagyok és semmi sem lehetek“.

Irja, hogy „hajlandósága“ ellen való hivatalba“ lépett, amely neki elégségre került, mert szivét áldozta fel érte és érzi, hogy a politikai pályán keveset ér és semmi reménye az előhaladásra. Olyan emberek közt él, „akik előtt a lelkesedés s a szív szebb érzései nevetségnek vannak kitéve s csak a pénz s a fény a kívánság; kik között másnak kell mutatnom magam, amint vagyok“.

Két és félév mulva Bécsből örvendez azon, hogy meg megtalálta őt, „egykor léptei csillagát“. Ez idő alatt képe előtt állva hányszor gondolt arra, hogy Kazinczy vádolja őt, elégedetlenkedik vele azért, hogy megfélemedezett róla. Kéri bocsánatát, mert Kazinczy mindig jobb volt nála.

Kazinczyhoz irt utolsó leveleiben már nincs többé szó költői elhivatásról. Mikor katonai ügyészi próbálkozása sem sikerül s Bécsből visszakerül, most már végérvényesen a főkormányzékhez, akkor már tisztában van vele, hogy a költészet berkeiben nincs keresni valója. Beletörődik abba, hogy a politikai pályán kell maradnia, habár tudja, hogy ezen keveset ér s nem fog rajta előhaladni.

De utolsó levele (1826 okt. 22.) új hangot üt meg. A tudományok szeretetét élesztgeti lelkében s ezzel akarja az élet reális fáj-

dalmait enyhíteni, melyekből oly sok jutott neki osztályrészül. Ekkor fogott hozzá történelmi tanulmányaihoz, melyeknek eredménye egy töredék Erdély történelméből. Jakab Elek történetirónk ítélete szerint érdemes volna eredeti szempontjai, tisztult erkölcsi felfogása, ítéleteinek a történelmi adottságok valóságához alkalmazkodó józansága és helyessége folytán kiadni.

Miben foglalhatnók össze Kazinczy és Bölöni Farkas Sándor irodalmi barátságának eredményét? Kazinczy várakozása Bölöni Farkas Sándor iránt nem teljesült. Nem lett belőle nem hogy magyar Schiller, de költő sem. De Kazinczy jelentősége azért mégis nagy s abban áll, hogy annak az ideális lelkű, önzetlen, a nemzeti szellemű reformokért égő ifjunak a szellemi születés forrongó kritikus éveiben jóakarató és szerető barátként, tanácsadó, útmutató jó szelleme gyanánt oldala mellé állt s átsegítette a vajudás évein. Ki tudja, mivé lett volna ez a forrongó lélek a szerető meleg támogatás nélkül? Aztán személyes találkozásuk alkalmával megismerkedésük is, habár fájó érzéseket keltett, de jótékony és egészséges hideg zuhanyként hatott, amely kizavarta őt ábrándjai és képzelgései ködös honából s felébresztette tehetségei tényleges korlátaira. Kazinczy lelkes dicsérete és magasztalása részes abban, hogy felébresztette és megnövelte benne azt a költői ambíciót, melynek csirái kisebb-nagyobb mértékben minden 18—20 esztendő fiatal ember lelkében élnek. Mikor Kazinczy élete folyásáról érdeklődik, kénytelen azt mondani, hogy nem tudja, mikor s hogy ébredt benne a poézis szenvedelme. Bizonyára már akkor éledezett, mikor szigorú tilalom ellenére nemcsak kiszökött állandóan a színházba, hanem szerepet is vállalt Schiller Haramiákjában. Mikor aztán egy feljelentés folytán a szigorú fegyelmet tartó Molnos rektor az előadás után rajta kapta, színi öltözetében hazakisértette és éjjelre karcerbe záratta, dacos lélekkel elmélkedhetett a Parnasszus meredélyein s a költői elhivatás tövisein.

De ugyancsak Kazinczy személyes hatása ébresztette őt a valóra. A két hatás között egy csomó áldott indítás, irányítás, eszme- és gondolatfelkeltés, amelyek észrevétlenül hordták az alapot ahoz a hirnévhez és közbecsüléshez, amely az „északamerikai útazót“ egy néhány év múlva körülvette.

Dr. Gál Kelemen.

Világnezetünk válsága és a vallási igazság.

Az emberi élet úgy van megalkotva, hogy ifjuság és öregség egymást követik benne. Az ifjuság a lázas alkotás kora; az ember elégedetlen a multtal, jobbat, különbet akar hátrahagyni utódaira. Roppant aktivitás feszíti izmait, s ez az aktivitás kiterjed a földi lét egész körére: társadalomra, politikai kérdésekre, gazdasági viszonyokra, tudományra s még a vallást sem hagyja érintetlenül. Ez a nagy mozgékonyosság azonban mindig a földi lét keretei közt marad. Itt akar az ember boldog lenni, itt akar az ember új, boldogabb, kényelmesebb életet maga köré varázsolni. Szakkifejezéssel élve, az ifjúkor aktiv élete immanens jellegű. S ami ezzel összefügg a testi realitás felé forduló. Az ifjúkor roppant energiáit a testnek virulenciája, a vér és idegrendszer tevékenység-éhsége táplálja s mintegy maga a külső tevékenység is ennek a belső energia forrásnak szolgálatába van állítva, mert ezt akarja fenntartani, fokozni, ha lehetne örökkévalóvá tenni. De ez az utóbbi lehetetlen. S erre rájő maga az ember is. Mikor erői hanyatlanak, a test a maga energiamennyiségével már nem képes ezt a nagy aktivitást, ezt a nagy javítómunkát táplálni, elkövetkezik az öregség kora. S az öreg ember elfeledkezik, hogy ne mondjam, hálátlanná lesz a maga aktivitás centrumával szemben. Már vége a nagy én-kultusznak. az immanencia hite, a földi lét javításának hite kezd megcsökkeni s az ember kezd azok felé a javak felé orientálódni, amelyeket örökkévalónak pillant meg. A testi szenvedélyek már nem zavarják, a harmonia már kialakulhat, a tekintet már önmagán túlra, az örök igazságok felé emelkedhetik. Elkövetkezik a transcendencia kora, ami azt jelenti, hogy az ember nem a földi immanens létet akarja megjavítani, hanem az örökké, változatlanul jó és tökéletes világba akar belémerülni.

Hogy ki melyik kort tartja előnyösebbnek, az egyéni ízlés dolga. Nem is azért hoztam fel, hogy értékvitát provokálják ebben